

ԳԵՐՄԱՆԱՑԻՆԵՐԸ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՄԷՋ

Այն օրէն, երբ Գերմանիան զաղթային քաղաքականութեան շրջանը թիակոխեց, իրեն համար մասնաւոր շահեկանութիւն մը ստացաւ Արեւելքը: Դեռ բաւական տարիներ առաջ հեռատես գերմանացիներ, ինչպէս Ֆրիդրիխ Լիստ և Մօլտկէ՝ յաջորդաբար իրենց հայրենակիցներուն ուշադրութիւնը կը հրաւիրէին Փոքր-Ասիայի վրայ: Գրեթէ Գերմանիայի չափ ընդարձակ այն թերակղզին իր աշխարհագրական սքանչելի գիրքով, արգասաւոր հողովն ու բնական ճոխ հարստութիւններովը հազուադիւրս զաղթաւայր մը կը ներկայանար իրենց աչքին, մանաւանդ որ համեմատաբար հեռու ալ չէր Մայր-հայրենիքէն:

Տնտեսական գիտութիւններու նշանաւոր պրօֆէսոր Վիլհէլմ Բօշեր արդէն «հօգուով սրբով» կը մարգարէանար թէ՛ Փոքր-Ասիան այն երկիրներէն է, որոնք ապագային Գերմանիայի ժառանգութիւն պիտի կազմեն, թէ՛ այդ երկիրը շատ աւելի նպատակայարմար է գերման զաղթականութիւններու համար քան Ամերիկան, ուր գերմանական դրամագլուխն ու ոյժերը նոր երկրէն կը ծծուին և իրենց հայրենիքէն բոլորովին կ'օտարանան: Իսկ հռչակաւոր քաղաքատնտես Բօդէրտուն աւելի հեռուն երթալով՝ կ'երազէր վայելել այն օրը, երբ թրքական ժառանգութիւնը Գերմանիային պիտի փոխանցուի և գերմանական զօրքերու ու բանուորներու գունդեր Վոսփորի վրայ պիտի կանգնին:

Արեւելքին տրուած այս կարիւրութիւնը աւելի մեծացաւ մասնաւանդ Ֆրանկօ-գերման վերջին պատերազմէն ի վեր, երբ գերմանացի «Frau»-ներն ու մինչև անգամ «Fräulein»-ներն ալ տնտնական ապշեցուցիչ գործունէութեամբ մը Գերմանիան ծայրէ ծայր լեցուցին և գերմանական յարաճուն ճարտարարուեստին (Industrie) համար սկսաւ օրըստօրէ զգալի դառնալ արտածութեան շուկաներ ճարելու անհրաժեշտութիւնը: Թիւրք կառավարութիւնը, որ իր աւանդական ապուշու-

Թեամբ չէր գիտցած օգտուել տարիներով իր ծառայութեանը մէջ գտնուող Մօլտիէի տաղանդէն, նապօլէօնի դէմ տարած անոր փայլուն յաղթանակէն խելայեղած՝ փութաց իր բանակին վերակազմութիւնը յանձնել «Ալման» զինուորականներու, որոնց թիւը ստուարացաւ մասնաւոր թիւրքիայի վերջին պարտութենէն ի վեր:

Վիլհելմ Բ., Գերմանիան ինքնամփոփ պահելու աւանդականութեան վրայ յամուող Բիսմարկին հողաթափները ձեռքը տալէ ետքը՝ կայսրութեան արտաքին քաղաքականութեան ղեկը երբ ամիս առաւ, հրէայ վաճառականի մը ճարպիկութեամբ գիտցաւ ընդարձակել Տաճկաստանի մէջ ձեռք բերուած գերմանական ազդեցութեան հողը: Իր օրով գերման շահերը հսկայաքայլ յառաջ դիմեցին հոն. ինք անձամբ երկու անգամ գնաց Երզրզի պալատին մէջ իսկ գրկախառնուելու իր «սիրելի եղբոր» հետ, որմէ ամեն անգամ ալ չմոռցաւ իւզոտ պատաններ փրնջնելու այդ սրտաշարժ գուրգուրանքին փոխարէն: Այսօր գերմանացիները արդէն երկաթուղիի քանի մը կարևոր գիծեր կը շահագործեն Օսմանեան կայսրութեան մէջ, գերման գաղթականներ սկսած են ծայր տալ Պաղեստին ու Փոքր-Ասիա ե Պօլսոյ մէջ գերմանական ազդեցութիւնը անմիջեւի կերպով ամենէն զօրաւորներէն է: Իրարու ետեւէ վազող այս յաջողութիւններէն քաջալերուած՝ «Արեւելի սէրը» սկսաւ վարակել գերման ժողովրդի բոլոր խաւերը. զինուորականներուն ու դրամատէրներուն ետեւէն շուտով գիտնականներ ու խուզարկու ճամբորդներ ալ սկսան դէպի Տաճկաստան ուխտաւորիլ ու տընտեսական այս արշաւանքը արդէն մասնաւոր կազմակերպութիւններու ծնունդ տուած է Գերմանիոյ ամեն կողմերը: Հիւսիս-Աֆրիկեան, Մայրագոյն-Արեւելեան եւ այլն ընկերութիւններու քով, երեան եկան Արեւելեան ընկերութիւններ, որոնց գլխաւորներն են մասնաւորապէս Հալլէի եւ Բերլինի Արեւելեան ընկերութիւնները: Կարճ ժամանակէ մի ի վեր Միւնխէնի մէջ ալ կազմուած է այսպիսի ընկերութիւն մը «Միւնխէնի Արեւելեան ընկերութիւն» անունով:

Միւնխէնի այս ընկերութեան նպատակն է, ինչպէս իր ծրագրէն կը տեղականաբար՝ ուսումնասիրել մօտաւոր եւ հեռավոր Արեւելի քաղաքակրթական շրջաններուն զարգացման պարագաները: Ընկերութիւնը իր խուզարկութեանց շրջանակին մէջ առած է այդ երկիրներու գիտական եղելութիւնները: Իր այս նպատակին հասնելու համար հետեւեալ միջոցները ընտրած է. 1) Գիտական բանախօսութիւններ, 2) Հրապարակային դասախօսութիւններ, 3) Արեւելեան լեզուներու դասընթացքներ:

4) Հրատարակութիւններ. 5) Տեղագրական, արհեստագիտական և վաճառականական-աշխարհագրական բնաւորութիւն ունեցող ցուցահանդէսներու կազմակերպութիւն. 6) Գէպի Արեւելք ճանապարհորդութեան գիւրացում. Ամեն ոք կրնայ անգամ գրուիլ տարեկան 8 մարկ վճարելով, իսկ միանուագ 250 մարկ վճարողները ցկեանս անդամ կը դառնան:

Ահա այս ընկերութիւնը անցեալները մասնաւոր յայտարարութիւնով մը կը ծանուցանէր թէ՛ իր ընդհանուր քարտուղար դօկտօր Հուգօ Գրօթէ, որ դեռ վերջերս Փոքր-Ասիայէ վերադարձած է՝ նոյեմբեր 26-ի երեկոյեան դասախօսութիւն մը պիտի կարդայ «Երկաթուղիները Փոքր-Ասիայի մէջ» վերնագրով:

Դասախօսին անձնաւորութիւնը հետաքրքրական էր ինծի համար, որովհետեւ այս ամառ պատահմամբ կարդացած էի երկու տարի առաջ «Die Kritik» հանդէսին մէջ հրատարակուած իր մէկ յօդուածը, որ շատ աննպաստ կը խօսէր հայերու մասին: Անակնկալօրէն պատեհ առիթը կը ներկայանար յօդուածագիրը անձամբ լսելու և իր փաստերուն աւելի մօտէն ծանօթանալու, ուստի երկու ուսանող հայ ընկերներու հետ գնացի որոշուած տեղը:

Լուիսպօլտ մեծ արձարանի փառաւոր դահլիճը հետզհետէ լքցուեցան մօտ 200 հոգիի բազմութիւնով մը: Ատեանը բացաւ ընկերութեան նախագահ և Միւնխէնի համալսարանի հասարակական գիտութիւններու ծանօթ պրօֆեսօրներէն Գէորգ Ֆօն Մայէր: Բաւական երկարօրէն բացատրեց Արեւելքի և մասնաւորապէս Փոքր-Ասիայի նշանակութիւնը Գերմանիայի համար: Շեշտեց սա պարագան թէ՛ գերմանացիները ոչ միայն պիտի սորվեցնեն արեւելցիներուն, այլ և շատ բան պիտի սորվին Արեւելքէն, որ նախնական քաղաքակրթութեան օրօրանը եղած է և ուր դեռ կան հին նուրբ արհեստագիտութեան մնացորդներ, որոնցմէ պէտք է օգտուիլ Յետոյ պարզեց ընկերութեան ծրագիրն ու ապագայ ակնկալութիւնները և խօսքը տուաւ դասախօսին:

Մինչև հոս շատ գեղեցիկ, բայց ահա եկաւ առջինիս տնկուեցաւ երկայնահասակներէն աւելի երկայնահասակ երիտասարդ մը, հարսանեկան խնամքով մը հագուած, սպիտակ ձեռնոցներով ծածկուած ձեռքերը իրարու մէջ անցուց ու արձանացած թկսաւ խօսիլ: Քառորդ ժամու մը չափ լարուած մտիկ ըրի, ականջներու չէի ուզեր հաւատալ, բայց ալ կասկածելու տեղի չկար, «Die Kritik»-ի յօդուածն էր բառ առ բառ Մարդը՝ տաժանելի ճիգով բան մը գոց ըրած դպրոցականի մը մեքենական-

նութեամբ կը կրկնէր իր հին յօդուածը, առանց «և» մը իսկ փոխած ըլլալու։ Միակնորութիւնը մոգական լապտերին ցոյց տուած պատկերներն էին, որոնք Պօլիսէն Գաղատիա (Էնկիւրի) տանող երկաթուղիի գծին վրայ գտնուած քաղաքներ, հին շէնքեր և բնական տեսարաններ կը ներկայացնէին։ Որչափ այդ լուսանկարներու մասին իր կողմէ աւելցուցած համառօտ բացատրութիւններէն կրցանք տեղեկանալ, պարոնը 99 թուականին այդ գծով անցեր է 900-ին ալ ճանապարհորդութիւն մը կատարեր է Տրապիզոնէն մինչև Մեծ-Հայք։ Ամբողջ դասախօսութիւնը կամ աւելի ճիշտ է ըսել արտասանութիւնը՝ ոչ մէկ նորութիւն կամ լուրջ ուսումնասիրութիւն կը պարունակէր և մեր վրայ առհասարակ շատ տաղտկալի ու տխուր տպաւորութիւն թողուց։ Թէև գերմանացիներուն բերանը հիացումէն բաց էր մնացեր, մանաւանդ ի տես այն դունագեղ պատկերներուն, որոնք ցանկալի «Աւետեայ երկրին» հրապուրիչ նախաճաշը կուտային իրենց։

Այս տպաւորութեան թարգման հանդիսանալով նախագահ պրոֆէսորը դասախօսութենէն վերջը—ջերմագին չնորհակալութիւններ յայտնեց յարգելի դօկտօրին, որ իբրև երևելի խուզարկու մը, այնքան հմտալի կերպով և գեղարուեստական ոճով մը կրցաւ պատկերացնել ամբողջ Փոքր-Ասիան իր անցեալին ու ներկային մէջ և ունկնդիրներուն Պօլիսէն մինչև Էնկիւրի ձրի ճամբորդութիւն մը կատարել տալու չափ մեծ հաճոյք մը պատճառել։

Այդ հաճոյքին բարի վայելում մաղթելով, հիմա «Մուրճի» ընթերցողներուն ներկայացնեմ այն կարծիքը, զոր այդ «երևելի խուզարկուն» յայտնեց հայերու և անոնց դրացի ժողովուրդներուն մասին։

—Ստամպուլի անխիղճ և կենցաղամուլ էֆէնտիներուն վրայ պէտք չէ չափել օսմանցի ժողովուրդը, այլ պէտք է ճանչնալ թիւրք հողագործը, մանաւանդ Անատօլուի թիւրք գիւղացին։ Չափաւոր առնականութիւն մը, ինքնագիտակից հանդարտարարութիւն մը և պաշտօնեայ դասակարգին վատթար վարչութեան հանդէպ գերազանցօրէն ազնուգի զիջողութիւն մը կը յատկանշեն հարազատ թիւրքը։ Ով որ գաւառներու մէջ բուն ժողովրդին հետ չփութի, թիւրքերը կը յարգէ ու կը սիրէ, յոյները կ'արհամարհէ, իսկ հայերը կ'ատէ։ Սխալ է բոլորովին այն մեղադրանքը, զոր յաճախ թիւրքերուն կ'ընեն, այսինքն տընտեսական մոլութիւնը և անհոգութիւնը։ Թիւրքը, մանաւանդ Անատօլուի գիւղացին՝ ժիրօրէն կը մշակէ իր հողը, թէև նոյն անխոնջ անճարակութեամբ ինչպէս իր նախորդները։ Իրաւ է

որ վաճառականութեամբ և ուրիշ հարստացուցիչ գործերով չեն զբաղիր, բայց ասոր միակ պատճառը թիւրքին ասպետական մեծոգի բնաւորութիւնն է, որ հարստութիւնը կ'արհամարհէ և իր արևելեան հայեցողական կենցաղին չորհիւ քիչով կը գոհանայ: Հարստութիւնը գլխաւորաբար հայերուն ձեռքն է, որոնք, ինչպէս 'սակոյնները' երբէք հողագործութեամբ չեն պարապիր, այլ միմիայն առևտուրի միջնորդներ, հողագործական արդիւնաբերութեան վաճառողներ, ապրանք 'ներմուծողներ են և այս բոլոր գործերու մէջ անգույթ կերպով կը խաբեն միամիտ, բարի թիւրքը: Յայն մը երկու հրէայ կը խաբէ, հայ մը՝ երկու յոյն, կ'ըսէ Արևելեան առածը: Հայկական ջարդերու միջոցին Եւրոպայէն գուրս ընկերային այս պարագան ուշադրութեան չառնուեցաւ: Կրօնական մոլեռանդութենէն աւելի՝ հայերու տգրուկային զբաղումին դէմ եղած բռնն ընդվզումն էր կոտորածներու հիմնապատճառը. թիւրք ժողովրդին համբերութիւնը սպառած էր այլևս հայերու վախստական հարստահարութեանց հանդէպ:

— Թիւրքերը ոչ միայն ծոյլ և բարբարոս չեն, այլ մինչև անգամ Կաննընքէրգ յիսնապետը 1897-ին հրատարակած իր 'Փոքր-Ասիայի ընական հարստութիւնները' գրքին մէջ 'Արևելքի գերմանացիները' կ'անուանէ զանոնք: Թիւրք ազգաբնակչութեան առողջ ու զօրեղ կորիզ մը կայ արդէն Անատոլի մէջ, ուր հետզհետէ կը համախմբուին Կովկասէն ու Բալկաններէն գաղթող մուհաճիւրներ (մահմեդական գաղթականներ): Ասոնք իրանց հայրենիքէն կը գաղթեն ոչ թէ կարօտութենէ ստիպուած կամ աշխատանքէ խրտչելուն, այլ միմիայն այն պատճառով, որ կիսապոլսիներ ևլ չի ծածանիր իրենց վրայ: Եւ ազգային զգացման այս զարգացումը նշանակութեան արժանի է: Փոքր-Ասիան կ'երկի թէ այսպիսով օսմանցիութեան նոր հաւաքատեղին ըլլալու սահմանուած է, և հոս գերմանական քաղաքականութեան ազդեցութեան տակ թիւրք ժողովուրդը թերևս կարողանայ մտաւոր ու տնտեսական ուժի մը բարձրանալ: Գերմանիոյ կայսեր Պոլիս այցելութեան միջոցին, սուլթան Համիդ յայտնած է իրեն թէ՝ ինք այն յոյսը կը տածէ, որ գերմանացի գաղթականներ Անատոլի երկաթուղային գծին երկայնքին բազմաթիւ քանակութեամբ պիտի հաստատուին և իրենց ջանասիրութեամբն ու ուշիմութեամբը Փոքր-Ասիայի գիւղացիներուն ու արհեստաւորներուն զրգոյն օրինակ մը պիտի հանդիսանան:

Գերմանացի գաղթականը սիրով պիտի ընդունուի պատւաւոր ու աշխատասէր թիւրք գիւղացիէն և երկուքին բնաւոր-

բուժեան մէջ եղած որոշ ազգականութեան շնորհիւ չատ լաւ պիտի ապրեն իրար հետ: Միմիայն վաճառականապէս նրբացած յոյներէն և հայերէն պէտք է վախճալ, սակայն այդ վտանգին ալ առջևը կարելի է առնել, եթէ առևտրական միջնորդութիւնը լոկ գերմանացիներու ձեռքով հոգադուի: Եւ որպէս զի կարելի լինի. գաղթականութեան գործը մեծ ծաւալով և շուտով յառաջ տանիլ, գերմանական կառավարութիւնը կրնայ փոխադարձ ծառայութիւն մը մատուցանել թիւրքիային՝ օտար գրաւման ցանկութիւններու դէմ անոր ամբողջութիւնը ապահովելով:

Ասոնք են ահա դր. Հուգօ Գրօթէի գլխաւոր կարծիքները: Կը յիշեմ գերմանացի գրող Լիխտընբէրգի պարագային յարմար սիրուն մէկ խօսքը՝ «Ազգը մը, որ կ'ուզէ որ բոլորէն հաւնուի, բոլորէն ալ արհամարհուելու արժանի է»: Այս ճշմարտութիւնը եթէ մտքերնիս պահենք, ոչ մէկ զիշեր քուններնիս պիտի վրդովի այս կամ այն լրբի հայհոյութիւններուն համար:

Գալով թիւրք ժողովրդին, երբ ամբողջ Տաճկաստանը օրէ օր կը քայքայուի և գերմանական երկաթուղիներէն աւելի արագ քայլով դէպի կործանման անդունդը կ'աճապարէ, գերմանացի ճամբորդը այդ ժողովրդին իր «եօթն փորձանք» կառավարութեան հանդէպ բռնած ընթացքը «ազնուոգի զիջողութիւն» կ'որակէ: Այս պարագային այդ երկու բառերը իրարու քով դնելու համար կ'երևի թէ մասնաւոր բառարան մը կը գործածէ դօկտօրը, բայց մեր և մարդկային բոլոր լեզուներու մէջ գլխովին տարբեր որակականներ կուտան այդ ընթացքին. զորօրինակ՝ անասնամիտ, ստրկամիտ և այլն: Իսկ թէ թիւրքերը անոր համար միայն տնտեսական աւելի լայն գործունէութիւն չեն ցուցներ, որովհետև իրանց ասպետական բնաւորութեան շնորհիւ հարստութիւնը կ'արհամարհեն ու շատ քիչ պէտքեր ունին, եթէ դատողութեան այս տեսակէտէն մեկնելու լինինք, աւելի առաջ Աֆրիկէի բոլոր վայրերնները մէյմէկ ճշմարիտ ապկաններ պէտք է համարենք, քանի որ այս երանելիները օր մը օրանց մտքերնէն չեն անցուցած հարստութիւն զիջել և հագուստի ու ապրուստի մէջ ալ թիւրքերէն հարիւր անգամ աւելի սակաւապէտ են: Ու երբ գերմանացիները իրենք՝ գերմանական անուան այդչափ մեծ պատիւ կը համարեն «Արևելքի գերմանացիները» կոչելու թիւրքերը, ալ մեզի ուրիշ խօսք չպիտի մնար, բայց միայն փոխադարձ տրամաբանութեամբ մը «Եւրոպայի թիւրքերը» տիպոսը տալ իրենց, եթէ սակայն Գէօթէներու և Շիլլէրներու ազնուական ոգիները չխռովէին այս բաղդատութենէն:

Գիտնական դոկտորը իր ապուշութիւնը այնչափ առաջ կը տանի, որ կողկասէն ու Բալկաններէն թիւրքիան համախմբուող մահմեդականներուն գաղթումը ազգայնական զգացումի կը վերագրէ: Մինչդեռ այդ գաղթականները թիւրքերէն աւելի Չերքէզներ, Չէչէններ, Թէրքէքէմէներ, Լէզգիներ եայլն ոչ ազգայնական տեսակէտով, այլ լոկ կրօնականով իրարու հետ կապ ունին: Իսկ թէ այսպիսի տարրեր Փոքր-Ասիայի մէջ համախմբուելով՝ ապագային գերմանական ազդեցութեան տակ քաղաքակրթական ինչ ոյժ կը կազմեն, այդ ալ ապագան պիտի ցուցնէ գերմանացիներուն: Թիւրքերը իրենց աշխարհակալութեան օրէն ի վեր ոյժն ու իշխանութիւնը իրենց կողմը ունենալով հանդերձ՝ քաղաքակրթապէս մինչև այսօր չկրցան մըրցիլ մեզի պէս խեղճ, անպաշտպան «ռայիաներու» հետ, հնապէս երբ վաղը մեր տեղը Վիլհէլմի բանակին սուրիներովը պաշտպանուած և շատ աւելի քաղաքակիրթ գերմանացի գաղթականները յաջորդեն, դժուար չէ գուշակել, թէ ինչ օրի կը հասնին թիւրքերը, եթէ երբէք... գերմանական կոտորած մը չկարողանան սարքել:

Թէ գերմանացիներուն Փոքր-Ասիայի մասին սնույած մեծամեծ երազները ինչ չափով ու որչափ ժամանակէն իրագործելի են և թէ ինչ ազդեցութիւն պիտի գործեն մեր բախտին վրայ, այդ մասին մտադիր եմ խօսելու, երբ աւելի լուրջ առիթ մը ներկայանայ, իսկ առայժմ վստահօրէն այսքան կըրնամ ըսել, որ եթէ գերմանական Արևելեան ընկերութիւններու Փոքր-Ասիայի մասին հաւաքած բոլոր տեղեկութիւնները այս կշիռը ունին և ապագային ալ դօկտոր Հուգօ Գրօթէի նման «երևելի խուզարկու»ներու պիտի վստահին դէպի «Աւետեաց երկիրը» չուող իրենց կարաւաններուն առաջնորդութիւնը՝ առնուազն երեք անգամ քառասուն տարի անապատին մէջ կը թափառին վերջիվերջոյ ալ երբէք չճաշակելու պայմանով այդ ցանկալի երկրի «կաթն ու մեղրը»:

ԱՌԱՆՁԱՐ